

Tarkiaisten Agricola

VILJO TARKIAINEN — KARI TARKIAINEN
Mikael Agricola, Suomen uskonpuhdistaja.
Otava, Keuruu 1985. 352 s.

Viljo Tarkiainen valmisteli pitkään Life and Letters -tyyppistä kokonaisuutista Mikael Agricolasta. Sen sivutöinä ilmestyi useita tutkielmia, ensimmäinen 1929 ja viimeinen postuumina 1951. Nämä kuusi-toista lastua julkaistiin — tosin huolimattomasti toimitettuna — kokoelmana 1958 nimellä »Mikael Agricola: tutkielmia». Vaikka kokoelmassa onkin eritasoista ainesta ja muutamat artikkelit ovat osittain päällekkäisiä, siitä saa edelleen hyvän kuvan erityisesti Agricolan humanistisista harrastuksista.

Viljo Tarkiainen ei ehtinyt saada kokonaisuutistaan valmiiksi. Kesken jäänyt käsikirjoitus sekä siihen liittynyt aineisto päätyi eräiden vaiheiden jälkeen hänen pojanpoikansa käsiin. Kari Tarkiainen otti — alkusanojensa mukaan »heikkoudesta aiheeseen» mutta silti »hyvin epäröivän mielin» — käsikirjoituksen täydentääkseen. Yli kolmekymmentä vuotta levänneen työn saattaminen uudemman tutkimuksen tasalle ja päätökseen on epäkiittollinen tehtävä, ja tulosta on arvioitava sen mukaan. Vanhempi ja nuorempi Tarkiainen täydentävät tutkijoina toisiaan; Kari Tarkiainen on omissa tutkimuksissaan 1500-luvulla liikkunut historioitsija ja Ruotsin valtionarkiston arkistonhoitaja.

Alkusanojen mukaan noin puolet kir-

jasta on isoisän ja toinen puoli pojanpojan tekstiä. Teoksessa on kuitenkin nuoremman Tarkiaisen leima; hänhän on vastuussa myös siitä, missä muodossa alkuperäisen käsikirjoituksen teksti tuodaan julki.

Teos on rakennettu siten, että ensin esitetään Agricolan elämä ja sen jälkeen hänen tuotantonsa teos teokselta. Lopuksi on vielä kokoava, joskin niukka esitys hänestä humanistina, teologina ja kirjakielen luoja. Rakenne on johdonmukainen, vaikka aiheuttaakin eräitä toistoja.

Tarkiaisten Agricola pyrkii olemaan sekä yleistajuinen esitys että tieteelliset mitat täyttävä tutkimus. Nämä tavoitteet ovat harvoin vaivatta yhdistettävissä; jommastakummasta joudutaan yleensä aina tinkimään. Yleisvaikutelma on myönteinen: tekijät ovat varsin hyvin onnistuneet sovittamaan toisiinsa tieteellisen tarkkuuden ja yleistajuisuuden.

Ulkoasultaan teos on korkeaa tasoa. Liitekuvia on kahden painoarkin verran. Ne on huolellisesti valittu, joskin pari — Tukholmaa kuvaava maalaus ja Olaus Magnuksen Carta marina — on jäänyt hieman tuhruiseksi. Painovirheitä on kertynyt jonkin verran Agricolan sitaatteihin. Latinan taitajia häiritsee, että Lutherin postillan nimi *Enarrationes* on johdonmukaisesti kirjoitettu muotoon *Errationes*; näin oppi-isän selityksistä on tullut hänen erehdyksiään.

Teoksessa ei ole viitteistöä, vaan välttämättömiksi katsotut viitteet on sijoitet-

tu tekstiin. Useimmissa tapauksissa ne antavat riittävät tiedot tutkimuksen lähdepohjasta. Viljo Tarkiaista myöhempi Agricolan tutkimus on kiitettävästi otettu huomioon, niin että modernit Agricolan tutkijat saavat myönteisen vastauksen kysymykseensä »Citerar han mig?». Parissa kohden menettely aiheuttaa kuitenkin takkuisuutta. Niinpä s. 68–69 on painettu vanhemmalta Tarkiaiselta peräisin oleva selostus Agricolan Wittenbergistä ostamista kirjoista. Tämä olisi puolustanut paremmin paikkaansa erillisenä liitteenä, varsinkin kun samoista kirjoista kerrotaan uudestaan – ja paremmin – teoksen loppuosassa (s. 254–257).

Liitteinä on julkaistu 15 lähdetekstiä sekä alkukielellä (latinaksi, saksaksi ja ruotsiksi) että suomennoksena. Mukana ovat kaikki tunnetut Agricolan seitsemän kirjettä, Paavali Juustenin laatima elämäkerta, kaksi hautarunoa, Lutherin ja Melanchthonin suosituskirjeet. Vaikka materiaali onkin ennestään tuttua (myös n:o 11, Laurentius Agricolan kirje, jonka Tarkiainen kertoo painattavansa ensi kertaa, on aikaisemmin julkaistu teoksessa *Bidrag till Finlands Historia III* n:o 307), sen julkaiseminen yhtenäisenä on tutkimukselle suureksi avuksi. Sama koskee suomennoksia, vaikka niihin onkin jäänyt eräitä kömpelyyksiä: puhutaan »katedraalikirkkoseurakunnista» kun tarkoitetaan tuomiokirkkoja (s. 300–301), Agricolan kansallisuus ilmoitetaan sanomalla, että hän on Ruotsin »synnykki» (s. 301), kanonikaatti on yhä vanhahtavasti »kanoonikunta» (s. 304, 313), ja hieman koomiselta tuntuu nykypäivän lukijasta sekin, että Agricola toivottaa ystävälleen »hyvinvointia Kristuksessa» (s. 311).

Varsin laaja lähde- ja kirjallisuusluettelo perustuu vanhemman Tarkiaisen työhön; siihen on jäänyt monia sellaisia tutkimuksia, joilla ei enää ole juuri muuta kuin antiikkiarvoa ja jotka esimerkiksi kirkkohistorian oppilastoista siivilöidään pois. Suoranaisesti Agricolaa koskeva kirjallisuus on kyllä tuotu nykyhetkeen, mutta modernista eli toisen maailmanso-

dan jälkeisestä mannermaisesta reformaation tutkimuksesta selvittää parilla teoksella.

Käytetyn kirjallisuuden vanhahtavuus näkyy ennen muuta johdannosta, jossa annetaan keskiajasta perinnäisen synkkä kuva. Skolastinen filosofia on »elämälle vierasta ja kaavamaisista», sivistys »ahdasalaista ja yksipuolista» ja kirkollinen järjestelmä »sisäisesti ontto». Tämä saattoi olla yleinen näkemys vuosisadan alussa, mutta enää on vaikea löytää keskiajan tuntijaa, joka yhtyisi siihen. Myös Lutherin ja reformaation kuva on vakaasti vanhoillaan. Tekstissä siteeratut Egon Friedell ja Bertrand Russell eivät ole tämän alan parhaita auktoriteetteja. Paremman opastuksen löytää miltei jokaisesta nykyaikaisesta historian yleisesityksestä. Ruotsin ja Suomen tilanteesta reformaatiokauden alussa teos sitä vastoin piirtää luotettavan kuvan.

Teoksen vankin osa on sen alkupuoli, Agricolan elämäkerta. Siinä tuntuu myös selvimmin nuoremman Tarkiaisen, tarkan arkistomiehen ja kokeneen historian-tutkijan ote. Reformaattorin elämässä on tunnetusti hämäriä kohtia, joista on esitetty hyvinkin rohkeita arvauksia. Tarkiaisella on malttia jättää eräitä kysymyksiä avoimiksi, eikä hän jää tarpeettomasti jahkailemaan niiden äärelle. Malliesimerkki on tunnettu kiista kirjakielen isän äidinkielestä. Fennistit vetoavat yhä Ojansuun perusteluihin suomen puolesta, vaikka asutushistoria osoittaa Pernajan pojan kotiseudun olleen umpiruotsalaisia. Tarkiainen tarjoaa avaimeksi Agricolan epäilemätöntä kielineroutta, joka tekee hänen äidinkielestään toisarvoisen kysymyksen. Kokonaisuutena esitys Agricolan kotiseudusta ja suvusta on pätevää työtä.

Agricolan kouluajoista Viipurissa emme tiedä paljoakaan. Lahjakas nuorukainen siirtyi 1528 katolisen mutta uusien tuulten mukaan taipuvan Turun piispan sihteeriksi, ja tältä ajalta on runsaammin lähteitä. Wittenbergin-matkaa lukuun ottamatta Agricola toimi lopun elämänsä

Turun katedraalin varjossa: koulumestarina, tuomiokapitulin jäsenenä ja lopulta piispana. Kari Tarkiainen on näillä kohdilla voinut rakentaa kestäväälle perustalle; Kauko Pirisen »Turun tuomiokapituli uskonpuhdistuksen murroksessa» (1962) on reformaatiohistoriamme perusteos, jossa Agricolan toiminta hiippakunnan johtoportaan asettuu luonnollisiin yhteyksiinsä. Muutamat teoksen lipsahdukset johtuvat yksinkertaisesti siitä, ettei vanhemman Tarkiaisen tekstiä ole aina tarkistettu Pirisen tutkimuksen avulla. Niinpä Martti Skytten ilmoitetaan tulleen piispaksi n. 68-vuotiaana ja kuolleen 90-vuotiaana (s. 43). Lähteet puhuvat kyllä Skytten raihnaudesta, mutta vanhuuden vaivat iskivät tuolloin nykyistä nuorempiin ja ajan lääketiede huolehti siitä, ettei niistä joutunut kukaan kauan kärsimään. Piispan iästä onkin vähennettävä parikymmentä vuotta, sillä hänet on aiemman tutkimuksen tapaan sekoitettu samannimiseen setäänsä. Vanhentunut on teokseen jäänyt korostus piispasta mese-naattina, joka omin varoin tuki Agricolan ja kumppanien opintoja (s. 44): rahat tulivat keskiaikaiseen tapaan tuomiokapitulilta. Edelleen on luotettu vanhemman tutkimuksen vakuutteluihin, joiden mukaan Agricola olisi saanut kuninkaalta anomansa stipendin, vaikka enempää Pirinen kuin kukaan muukaan ei ole löytänyt mitään todisteita asiasta (s. 66, 73).

Kuvaus Agricolan opinnoista pohjautuu pääosin vanhemman Tarkiaisen 1945 ilmestyneeseen, saksaksikin käännettyyn artikkeliin. Lisäykset rajoittuvat tietoihin Melanchthonin Agricolan opiskeluaikana pitämien luentojen sisällöstä. Vaikka Agricola epäilemättä kuunteli Saksan opettajaa, tämän asema on liian korostunut. Turhia ovat Tarkiaisen epäilyt siitä, kuunteliko Agricola yleensä Lutherin luentoja, koska ne eivät liittyneet hänen tutkintoonsa. Luther kuului niihin professoreihin, joiden luennoilla käytiin vapaaehtoisesti. Agricola oli Lutherin tavoin raamatunkääntäjä ja raamatunselittäjä, eikä hän varmasti laiminlyönyt tilai-

suutta oppi-isänsä kuuntelemiseen. Lutherin tällöin pitämistä Genesis-luennoista teos antaa vähättelevän kuvan; tuoreeltaan painoon saatetuista luennoista tuli yksi Lutherin teologian perusteoksia. Tämä ei ole vain nykytutkimuksen tulos, vaan aikalaisetkin arvostivat noita luentoja suuresti. Niinpä Agricolan opiskelutoveri Simon Henrici Wiburgensis hankki itselleen luentojen alkuosan sen ilmestyttyä painosta 1544.

Teoksen kuva Agricolan opinnoista olisi saatu tarkistetuksi, jos tekijä olisi paneutunut uudempaan mannermaiseen reformaatiohistorian tutkimukseen. On ymmärrettävää, että tämä on jäänyt vähälle. Sen sijaan Kustaa Vaasalle osoitetuista ja liitteessä julkaistuista viidestä kirjeestä olisi saanut irti enemmän; nyt nämä Agricolan opiskeluaikana avaindokumentit jäävät lähes kokonaan analysoimatta. Agricolan ja hänen matkatoverinsa Martti Teitin maisteripromootio on jäänyt ajoittamatta (s. 67); päivämäärä on 11. helmikuuta 1539.

Agricolan myöhemmän toiminnan teos esittää aikaisempaa monipuolisemmin. Mainitaan mm. Agricolan lainopilliset harrastukset sekä hänen yhteytensä eräisiin valtakunnan johtaviin aatelissukuihin. Nämä ansaitsisivat Tarkiaisen mukaan erityistutkimuksensa (s. 107).

Agricolan merkitys ei kuitenkaan ole kirkollisessa karrierissa, joka nousi varsin tavanomaisia uria, tosin Kustaa Vaasan kulttuurivihamielisen kirkkopoliittikan kuristuksessa. Olennaista on hänen kirjallinen toimintansa. Se että kirjan anti on näiltä osin vaatimattomampi kuin elämäkertaosassa, ei ole tekijöiden vika vaan johtuu tutkimustilanteesta. Agricolan työ on pääosin käännoistä, jonka selvittäminen vaatii yksityiskohtaista vertailua pohjatekstiin. Hankalaksi asian tekee, että raamatunkäännöksessään Agricola turvautui useampaan lähteeseen; päätyössään Uudessa testamentissa hänen on osoitettu käyttäneen ainakin seitsemää tekstiä. Vaikka Antti Puukko, Martti Rapola ja viimeksi Marie-Elisabeth

Schmeidler ovat tehneet urauurtavaa työtä, ovat tulokset jääneet fragmentaarisiksi: yhtään muutamaa sivua pitempää jaksoa Agricolan raamatunkäännöstä ei ole toistaiseksi analysoitu. Silti Tarkiaiset ovat tehneet parhaansa luodakseen tutkimustilanteen tasalla olevan kuvan, ja he ovat eräitä detaljeja lukuun ottamatta onnistuneet hyvin.

Näyttää siltä, että Agricola aloitti Uuden testamentin suomentamisen jo ennen Saksan-matkaansa ja että hänet lähetettiin Wittenbergiin erityisesti suuren raamatunkääntäjän oppiin. Vaikka Agricola epäilemättä kantoi työstä päävastuun, ei hän ollut siinä niin yksin kuin Tarkiainen esittää (s. 181). Kirjeessään Kustaa Vaasalle Agricola puhuu suomennostyöstä passiivissa, ja opiskelutovereiden avusta kertoo nykypäiviin säilynyt raamatunkonkordanssi, jonka Martti Teitti on tekemänsä merkinnän mukaan ostanut Wittenbergissä 1538. Suomennoksen pohjakielet ovat Agricolan oman ilmoituksen mukaan kreikka, latina, saksa ja ruotsi, mutta niiden keskinäistä osuutta ei tutkimus ole pystynyt määrittämään. Erasmusuksen julkaiseman kreikkalaisen alkutekstin vaikutus on joka tapauksessa niukka ja peittyä lähes kokonaan Erasmusuksen siitä tekemän latinalaisen käännöksen alle.

Koska Agricola julkaisi osia suomennoksestaan jo 1544 ilmestyneessä rukouskirjassa, on käännöksen edistymistä mahdollista seurata. Suunta ei kuitenkaan ollut kohti alkutekstiä, kuten s. 184 päätellään, vaan Vulgatasta kohti Lutherin Raamattua, josta Agricola on tarkannut sekä saksalaista tekstiä että vuoden 1541 ruotsinnosta. Vaikka tämä Rapolan tutkimustulos perustuu niukkaan aineistoon, se näyttää vakuuttavalta. Ehkä latinan osuus on ollut vieläkin suurempi: se oli ajan oppineiden äidinkieli, jota Luther, Olavus Petri ja Agricola käyttivät kirjallisessa esityksessään notkeammin kuin saksaa, ruotsia tai suomea. Sitä paitsi keskiaikainen suomenkielinen kristillinen termistö perustui latinaan; myös sit-

temmin hävinneet keskiaikaiset katekeetisten ja liturgisten tekstien suomennokset oli tehty latinasta. Vaikka Agricolan hyvästä saksan taidosta ei ole epäilyä, oli latina hänelle tutumpi. Tämä näkyy selvästi rukouskirjasta: mikäli Agricolalla oli edessään sama lähde sekä saksan- että latinankielisenä versiona, hän käänsi mieluummin latinasta. Niinpä hänen päälähteitään on Otto Brunfelsin rukouskirjan latinankielinen eikä Gummeruksen esittämä saksankielinen laitos (s. 170–171).

Paavali Juustenin valitus, että Agricola julkaisi hänen psalmikäännöksiään omis- sa nimissään, saattaa olla liioiteltu mutta tuskin täysin aiheeton. Eräät muutkin merkit osoittavat, että Agricolalla oli apunaan työryhmä – eivätkä oppipojat suinkaan olleet kaikessa samaa mieltä mestarinsa kanssa. Tarkiainen on ansiokkaasti nostanut esille kysymyksen Agricolan vihamiehistä, jotka kritikoivat hänen käännöstyötään, mutta pidättyy nimeämstä henkilöitä (s. 122–126). Viittaukset kahteen Juhana-herttuan palvelijaan, joita Juusten kutsuu suomen kielen vihollisiksi, eivät voi pitää paikkaansa, sillä miehet tulivat Turkuun vasta Agricolan lopetettua kirjallisen työnsä. Agricolan osoite on varmasti lähempänä, ja vaikka emme täyteen varmuuteen pääsekään, jäljet näyttävät johtavan ainakin Juusteniin. Piispainkronikassaan tämä kuvaa Agricolaa kateuden värittävästä näkökulmasta ja kirjaa ilmeisen vahingoniloisena edeltäjänsä vastoinkäymiset.

Tarkiainen jakaa psalmikäännökset kiistaveikkojen kesken siten, että Agricolalle annetaan ne 41 psalmia, jotka hän on kääntänyt jo rukouskirjaansa, ja Juusteniinille loput 109 (s. 219–222). Jako on kuitenkin liian yksioikoinen, eikä sitä voi puolustaa ennen kuin on osoittanut ryhmien eroavan toisistaan. Tätä ei ole toistaiseksi tehty, ja onkin syytä epäillä, ettei valmiista työstä ole mahdollista päätellä eri kääntäjien osuutta. Jaolla on tietysti merkityksensä siinä, että 41 psalmin käännöksen eri vaiheita voidaan seurata. Vertailun helpottamiseksi teokseen onkin

otettu 13. psalmin molemmat suomenokset sekä latinan- ja saksankieliset pohjatekstit (s. 226–228). Suunta on kuten Uudessa testamentissakin Vulgatasta Lutheriin, mutta vertailu jää sikäli kesken, ettei mukaan ole otettu ruotsalaista versiota, joka oli Agricolalle tutumpi kuin saksalainen.

Mitään näyttöä siitä, että Agricola olisi kääntänyt suoraan hepreasta, ei ole löydetty (s. 139). Teoksen toteamus, että »aikalaisten mielestä Agricolan heprean kielen taito ei ollut aivan täydellinen» (s. 239), imartele Agricola: tästä taidosta on vain perin niukkoja todisteita. Agricolan kuten muidenkin ajan luterilaisten raamatunkääntäjien auktoriteetti oli Lutherin Raamattu, ei alkuteksti. Eerik Härkäpään heprean opinnot liittyvät ilmeisesti suomennostyöhön (s. 239), mutta toisin kuin kirjassa esitetään ei ole mitään todistetta siitä, että hän olisi palannut Wittenbergistä Turkuun jo 1551 ja ehtinyt siten mukaan suomennostyöhön, jonka viimeinen tulos ilmestyi 1552. Melanchthonin suosituskirje Kustaa Vaasalle tammikuussa 1551 kertoo päinvastoin Härkäpään haluavan jatkaa opintojaan Wittenbergissä, ja suomalaisissa lähteissä tapaamme hänet vasta 1556.

Agricolan viimeisiksi jääneet teokset ilmestyivät siis 1551 ja 1552; ne sisälsivät tekijän omien sanojen mukaan Vanhan testamentin profeettakirjojen ytimen. Valikoima ei kuitenkaan ole Agricolan oma (näin s. 240–243) vaan lainatavaraa. Malli on Johannes Bugenhagenin 1544 ilmestynyt latinankielinen Psalttari, johon on lisätty valittuja lukuja muualta Vanhasta testamentista. Agricola on suomentanut samat luvut; vasta pienten profeettojen kohdalla hän on luopunut esikuvastaan ja kääntänyt ne kokonaan. Runsas puolet eli 76 lukujen esipuheista (yhteensä 140) on peräisin Bugenhagenin Psalttarista.

Raamatunkäännöksen ulkopuolelle jääneistä kirjoista aapinen ja rukouskirja saavat eniten huomiota; vuonna 1549 ilmestyneet liturgiset kirjat käsitellään niu-

kemmin. Varsinkin aapisen tutkimus on edennyt; sitä esittelevä luku on kirjan parhaita. Västeråsin hiippakuntakirjastosta 1966 tehty löytö toi valoon kirjasen loppuosan ja lopetti pohdiskelut Agricolan mahdollisesti erillisenä julkaisemasta katekismuksesta. Ensimmäisen painoksen ilmestymisvuosi on edelleen epävarma, mutta on erittäin todennäköistä, että kirjallisuutemme esikoinen on painettu Tukholmassa joko 1543 tai 1544. Entä mikä oli se kirjanen, jonka Agricola lähetti Wittenbergistä 1538 »armollisimmalle nuorelle Herralleen» kruununprinssi Eerikille? Tarkiainen esittää hyviä perusteita sille, että kyseessä oli Melanchthonin julkaisema latinankielinen katekismus.

Viljo Tarkiainen esitteli 1951 ilmestyneessä artikkelissaan rukouskirjan kalenteriosastoa ja sen lähdepohjaa varsin ansiokkaasti, eikä aiheesta ole teokseen löytynyt olennaisia lisä. Sen sijaan voi valittaa, että vanhemmalle tutkimukselle ominainen vähättelevä asenne entisaikojen tieteeseen on jäänyt tästä samoin kuin eräistä muistakin kirjan kohdista karsimatta. Ajan astrologisten käsitysten leimaaminen keskiaikaiseksi taikauksoksi on anakronismi, sillä ennen Newtonia astrologinen maailmanselitys oli tieteellisesti täysin pätevä. Agricola ei ollut mitenkään epäilyttävässä seurassa opettaessaan papistolleen, millaisten tähtien alla sopi iskeä suonta mistäkin ruumiinosasta. On hienoista historian ironiaa siinä, että juuri nämä suoneniskuohjeet yhdistävät Agricolan kopernikaanisen teorian ensimmäisiin kannattajiin. Ne ovat nimittäin peräisin kalenteriosaston päälähteestä, Agricolan Wittenbergin-aikaisen matematiikan professorin Erasmus Reinholdin vuoden 1543 kalenterista. Reinholdin kollega Georg Joachim Rhetikus kävi Frauenburgissa tapaamassa Kopernikusta, julkaisi ensimmäisen oppineelle maailmalle tarkoitetun selostuksen tämän järjestelmästä ja järjesti vihdoinkin Revolutionesteoksen painatuksen. Reinhold puolestaan laati ensimmäiset kopernikaaniseen

systemiin sopivat trigonometriset taulukot. Vaikka uusi maailmankuva näin koskettikin suomalaisopiskelijaa, kesti vielä seuraavan vuosisadan loppupuolelle, ennen kuin Kopernikuksen hypoteesi tunnustettiin Suomessa.

Varsinainen rukouskirjan esittely on teoksessa enimmäkseen Gummeruksen suuren tutkimuksen varassa. Sitä on tosin paremminkin selostettu kuin analysoitu. Itse Gummeruksen tutkimukseen on tuskin odotettavissa suuria lisiä, tarkennuksia kylläkin. Agricola käänsi tunnetusti mielellään useammasta kuin yhdestä lähteestä, ja hänellä on ollut työpöydällään monesta rukouksesta latinan- ja saksankielinen, joskus myös ruotsinkielinen versio; useat rukoukset olivat nimittäin ajan rukouskirjallisuuden yhteisomaisuutta. Vaikka Gummerus onkin maininnut muutamia tällaisia tapauksia, on luonnollista, että ilman kopiokoneita työskennellyt vuosisadan alun oppinut tyytyi enimmäkseen merkitsemään lähteeksi ensimmäisen käsiinsä saamansa etsimättä enää paralleelitekstejä.

Teos piirtää kuvan Agricolasta humanistina enimmälti hänen kirjastonsa nykypäiviin säilyneiden rippeiden avulla. Esitys kärsii siitä, ettei siinä ole otettu huomioon uusinta ja parasta, Jorma Valinkosken kirjoittamaa Agricolan kirjastoa käsittelevää artikkelia, joka on tosin otettu kirjallisuusluetteloon. Niinpä yksi Helsingin yliopiston kirjaston omistama Agricolalle kuulunut teos, Diogenes Laertiuksen antiikin filosofian kokooma-teos, on jäänyt pois, eivätkä muista annetut tiedot ole kaikki bibliografisesti korrekteja (painopaikaksi s. 68 ja 256 merkitty *Lugduni* ei ole Leiden vaan Lyon; Jacob Zieglerin maantiede ei varmasti-kaan ole nimeltään *Quae intus continentur*, kuten s. 257 ilmoitetaan). Muuten on teosten ja Agricolan niihin tekemien reu-nahuomautusten esittely huolellista työtä.

Agricolan teologian käsittelyssä teos tyytyy pintaraapaisuun, mutta vika ei ole tekijöiden vaan johtuu jälleen tutkimustilanteesta. Agricolan teologiasta on tosin

kirjoitettu yhtä ja toista, mutta enimmäkseen on tyydytty sieltä täältä valittujen lainausten tarkasteluun. Tämä ei vie pitkälle; ainoa tie Agricolan teologian selvittämiseen kulkee lähdeanalyysin kautta. Erinomaista materiaalia ovat varsinkin psalmien johdannot eli summaariot, joihin jo Gummerus kiinnitti huomiota. Vasta kun on etsitty Agricolan teologisten tekstien lähteet ja selvitetty, miten hän on niitä käyttänyt, voidaan hänen teologinen ja muukin ajattelunsa selvittää. Lopuksi teos antaa Agricolan kielettä enimmäkseen Rapolan tutkimuksiin perustuvan suppean katsauksen.

Muutamia vähäisempiä huomautuksia. S. 63 mainittu Melanchthonin *Loci communes* ei ole varsinaisesti »opas Raamatun tuntemiseen» vaan ensimmäinen luterilaisen opin systemaattinen esitys. S. 72 mainitusta Agricolan mahdollisesti saamasta kuninkaallisesta nimityskirjeestä Turun koulumestariksi ei ole mitään merkkejä. S. 85 mainittu Johannes Pietarinpoika on sama henkilö kuin s. 46 ja muuallakin esiintyvä tuomiorovasti Hannu Pietarinpoika. Agricolan hautauspäivä, palmusunnuntain jälkeinen maanantai 1557 oli 12:s eikä 11:s huhtikuuta (s. 121). Virhe on jo Porthanilla. S. 165 on esimerkki siitä, kuinka vaikea on usein ilman pohjatekstiä saada selkoa Agricolan käännöksestä. Rukouskirjan kalenteriosaston opastukseen siitä, minä päivänä mitäkin työtä on syytä tehdä, Agricola on merkinnyt erääksi toimeksi »scaftaulu laske», jonka Tarkiainen on tulkinnut ajanlaskuksi tai veronlaskuksi. Pohjatekstinä olleessa Eucharius Rösslinin kalenterissa on kuitenkin tällä kohden *Schach ziehen*. On tietysti mahdollista, että Agricola on sekoittanut šakkipelin häntä kipeämmin koskeneeseen veronkantoon. Lipsahduksia sattui Agricolallekin – ehkä eniten hänen kääntäessään saksasta. Niinpä hän samassa kalenteriosaston kohdassa puhuu oriin harjan leikkaamisesta, kun alkutekstin *Ross verschneiden* tarkoittaa radikaalimpaa operaatiota. Juusten Messu (s. 203, 222)

Kirjallisuutta

ei ole Agricolan Messun vähän korjattu painos vaan varsin itsenäinen luomus, kuten kirjallisuusluettelossa mainitusta Martti Parvion tutkimuksesta käy ilmi.

Vaikka Tarkiaisten teokseen on jäänyt turhan paljon vanhahtavia näkemyksiä ja vaikka joitakin yksityiskohtia voidaan tarkistaa, on yleisvaikutelma myönteinen. Teos kokoaa ansiokkaasti aikaisemman tutkimuksen tulokset ja vie tutkimusta eteenpäin. Se näyttää myös selvästi ne ongelmat, jotka erityisesti Agricolan tuotannossa odottavat selvittämistä. Vaikka sekä *Index Agricolaensis* että ilmestymisensä aloittanut Vanhan kirjasuomen sanakirja tarjoavat entistä paremmat työvälineet Agricolan parissa ahertaville, on ennen kaikkea kriittisen tekstilaitoksen puuttuminen tuntuva haitta. Tällaisen julkaiseminen ei varmasti olisi ylivoimainen tehtävä kansallisille tieteillemme – malliksi kelpaisivat Martti Parvion *Missale* ja *Manuale Aboense* sekä Juustenin Messusta toimittamat editiot. Ei ole myöskään pelkoa, että tekstit jäisivät käyttämättä: viime vuonna tarkastettiin kaksi Agricolaa käsittelevää väitöskirjaa, ja Jyrki Knuutilan bibliografiassa »Mikael Agricolaa käsittelevät tieteelliset tutkimukset vuosilta 1961 – 1984» (*Opusculum* 1984) mainitaan parisataa Agricolaa käsittelevää tutkimusta.

SIMO HEININEN